“समृद्धिका लागि वन”

नीतिगत वहस कार्यक्रमको प्रतिवेदन (मस्यौदा)

२०७६ असार ३० गते

वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र

वन प्रशिक्षण तथा प्रसार महाशाखा

बबरमहल, काठमाण्डौं

बिषयसूची

बिषयसूची २
निस्कर्ष ३

१. पृष्ठभूमि ४
२. कार्यक्रमका उद्देश्यहरू ५
३. सञ्चालन प्रक्रिया ५
४. प्रस्तुति, भनाइ र छलफल: संक्षिप्त विवरण ६
समुद्घाटन ६
प्रस्तुतीहरु ६
सरोकारवालाहरुको भनाइ ११
विज्ञहरुको भनाइ १२
सामुहिक छलफल १४
समापन १५
५. गोष्ठीका निष्कर्श र सुझावहरु १६

नीतिगत बहसका सहभागीहरु १७
कार्यक्रमका केही झलकहरु १९

निस्कर्ष

"समृद्धिका लागि वन" नीतिगत बहस कार्यक्रममा भएको प्रस्तुतिहरु, सरोकारवाला तथा बिज्ञहरुको भनाइ र सामुहिक छलफलको आधारमा वन व्यवस्थापन गरी काठ उत्पादनमा वृद्धि, जडिबुटीको ब्यबसायिक खेती, निजी क्षेत्रको साझेदारीमा कमर्सियल प्रजातिको बृहत वृक्षारोपण, प्रकृतिमा आधारित पर्यटन प्रवर्द्धन, वनजन्य उद्योग, सार्बजनिक-निजी-समुह/समुदायसँगको सहकार्य र समृद्धिका लागि उपयुक्त कानुन र कार्यक्रम हुनुपर्नेमा सबैको जोड थियो। बहस कार्यक्रमको निस्कर्ष निम्नानुसार छः

- वनवाट समृद्धि हासिल गर्न वन नीतिको मर्म अनुसार वन सम्बन्धि कानुन र कार्यक्रम आबस्यक पर्ने ।
- सबै प्रकारको वन व्यवस्थापन गरी वन क्षेत्रको उत्पादकत्व र काठ उत्पादन वृद्धि गर्नु पर्ने ।
- गैह्र काष्ठ वन पैदावार र जडिबुटीको ब्यबसायिक खेती र मुल्य शृंखला विकास गर्नु पर्ने ।
- प्रकृतिमा आधारित पर्यटन कार्यक्रम संचालन गर्नु पर्ने ।
- वन पैदावारमा आधारित उद्यम स्थापना र प्रवर्द्धन गर्नु पर्ने ।
- वन्यजन्तु पालनका साथै वनलाई कृषि, जलबिद्युत उत्पादन र खानी तथा खनिज पदार्थसँग लिंक गर्ने ।
- वन क्षेत्रमा निजी र बैकिङ्ग क्षेत्रको लगानी र संलग्नता वृद्धि गर्न सहकार्य गर्नु पर्ने ।
- हरियाली वृद्धि गर्न नभई छिटो र धेरै फाइदा लिनको लागि कमर्सियल प्रजातिको ठुला वृक्षारोपण आयोजना संचालन गर्नु पर्ने ।
- प्राकृतिक वनमा भएको जडिबुटी भन्दा ब्यबसायिक खेती गर्न जोड दिनु पर्ने ।
- वन तथा भूमिको वर्गीकरण गरी उद्देस्य अनुसारको व्यवस्थापन गर्नु पर्ने ।
- वन अनुसन्धान र विकास (R&D) मा जोड दिनु पर्ने ।

“समृद्धिका लागि वन” बिषयक नीतिगत वहस कार्यक्रमको प्रतिवेदन

१. पृष्ठभूमि

आर्थिक वर्षः	२०७५।०७६
बजेट उपशिर्षकः	३२९१०४३ (केन्द्रीय वन तालिम तथा प्रसार केन्द्र)
खर्च शिर्षकः	२२५२२ (कार्यक्रम खर्च) ।
क्रियाकलापः	वन तथा वातावरणसँग सम्बन्धित समसामयिक विषय छनौट र नीतिगत वहस ।
स्वीकृत विनियोजनः	रु. ६४,०००।००
कृयाकलाप सम्पन्न गर्नु पर्नेः	तेस्रो चौमासिक
छनौट गरीएको विषयः	समृद्धिका लागि वन
बहस संख्याः	एक
प्रारम्भिक लागत अनुमानः	रु. ६४,०००।००
खर्च भएको रकमः	रु. ६४,०००।००

वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्रको आर्थिक वर्ष २०७५।०७६ को बजेट उपशिर्षक ३२९१०४३ तृतीय चौमासिक अवधिमा सम्पन्न गर्ने गरी खर्च शिर्षक २२५२२ मा " वन तथा वातावरणसँग सम्बन्धित समसामयिक विषय छनौट र नीतिगत वहस स्वीकृत क्रियाकलाप रहेकोमा वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्रबाट मिति २०७६ आषाढ १५ गते स्वीकृत भएको प्रस्ताव अनुसार २०७६आषाढ ३० गते यो कार्यक्रम सम्पन्न भएको थियो । यो कार्यक्रम वन अनुसन्धान तथा वन प्रशिक्षण केन्द्रको तालिम हलमा सञ्चालन गरीएको थियो । वन अनुसन्धान तथा वन प्रशिक्षण केन्द्रका महानिर्देशक डा. दिपक कुमार खरालको अध्यक्षतामा वन भू-संरक्षण विभागका उपमहानिर्देशकज्यू, वनस्पति विभागका उपमहानिर्देशकज्यू, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागका उपमहानिर्देशकज्यू, नेपाल सरकारका पूर्व सचिव र सहसचिवहरु र विज्ञ तथा अन्य सरोकारवाला संघ संस्थाका पदाधिकारीहरु तथा वन तालिम तथा प्रशिक्षण केन्द्रका कर्मचारीहरु समेत संलग्न भई बहस सञ्चालन भएको थियो ।

२. कार्यक्रमका उद्देश्यहरू

नीति निर्माताहरु, निर्णयकर्ताहरु र नीति कार्यान्वयनकर्ताहरु वीच विभिन्न आयामहरुमा छलफल गरी बैज्ञानिक तथ्यहरुमा आधारित नीति निर्माण गर्ने वा नीति निर्माण गर्न सहयोगी बैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान गर्ने प्रतिवद्धता सहित यो नीतिगत बहस सम्पन्न भएको थियो ।

यसका उद्देश्य निम्नानुसार रहेका थिए :

(क) बार्षिक स्वीकृत कार्यक्रम अनुसार नीतिगत बहसका लागि माथि उल्लेखित र अन्य समसामयिक बिषयमा नीतिगत बहस चलाउने ।

(ख) नीतिगत बहसबाट प्राप्त सुझाबहरु वन तथा बाताबरण मन्त्रालयलाई पृष्ठपोषणका रुपमा प्रदान गर्ने ।

३. सञ्चालन प्रक्रिया

२०७६ असार ३० गते तालिम हल, वन परिसर, बबरमहलमा वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्रका महानिर्देशक डा. दीपक कुमार खरालको अध्यक्षतामा “सम्वृद्धिका लागि वन” बिषयक नीतिगत सम्बाद (Science-Policy Dialogue) कार्यक्रम संचालन भएको थियो। केन्द्रका उप-महानिर्देशक डा. बुद्धिसागर पौडेलले सहभागीहरुलाई स्वागत तथा कार्यक्रमको परिचय र उपसचिव श्री नबिन कुमार उपाध्यायले कार्यक्रम संचालन गर्नु भएको थियो। कार्यक्रममा निम्नानुसारका तिन वटा प्रस्तुतिहरु भएः

१. सम्वृद्धिका लागि वनः अवसर र चुनौती बिषयमा डा. कृष्ण चन्द्र पौडेल, पुर्व सचिव, नेपाल सरकार,

२. सम्वृद्धिका लागि वनः निजी क्षेत्रको भूमिका बिषयमा श्री अरुण शर्मा पौडेल, काठमाडौं फरेस्ट्री कलेज,

३. सम्वृद्धिका लागि वनः वनजन्य उद्योग बिषयमा डा. राजेन्द्र के.सी., उप-महानिर्देशक, वन तथा भू-संरक्षण विभाग

दोश्रो खण्डमा सरोकारवालाको भनाई (FeNFIT, FECOFUN, NFA, AFFON, NEHHPA, PFA), तेश्रो खण्डमा बिज्ञको भनाई (डा. उदय राज शर्मा, डा. स्वयम्भुमान अमात्य, डा. सिन्धु प्रसाद ढुंगाना) र चौथो खण्डमा सहभागीहरुका सुझाव तथा भनाइहरु सहितको छलफल कार्यक्रम र अन्त्यमा डा. दीपक कुमार खरालवाट निस्कर्ष, धन्यवाद र समापन भएको थियो ।

उप-महानिर्देशक डा. बुद्धि सागर पौडेलले क्रियाकलाप संचालन गर्न संचार तथा समन्वय गर्ने, प्रस्ताब लेखनमा सहयोग गर्ने, क्रियाकलाप सञ्चालन प्रस्ताव स्विकृत गरी खर्च लेख्ने तथा क्रियाकलाप सञ्चालनमा मातहत कर्मचारीहरुलाई परिचालन गर्ने र अनुगमन तथा मुल्यांकन गर्ने तथा तालिम अधिकृत श्री नवीन प्रकाश उपाध्यायले क्रियाकालाप सञ्चालनका लागि पत्राचार र प्रचार प्रसार, समन्वय, सहभागी व्यवस्थापन र क्रियाकलाप संचालनार्थ आबस्यक व्यवस्थापकिय कार्य गर्नु भएको थियो। गोष्ठीको संयोजन सहायक

तालिम अधिकृत श्री शान्ता काफ्लेले गर्नु भएको थियो । सहायक तालिम अधिकृत श्री सबिना मैया प्रजापति वाट गोष्ठी सम्पन्न प्रतिवेदन तयार भएको हो ।

४. प्रस्तुति, भनाइ र छलफल: संक्षिप्त विवरण

प्रचुर सम्भावना भएको प्राकृतिक सम्पदा भएर पनि आशातित् प्रतिफल प्राप्त हुन नसकेको परिप्रेक्ष्यमा नेपाल सरकार (मन्त्रीस्तर) द्वारा २०६९ माघ १२ मा समृद्धिका लागि वनको अवधारणा स्वीकृत गरेको थियो । यसै बिषयमा केन्द्रित रही सम्बन्धित् सरोकारवालाहरुको बिचमा छलफल कार्यक्रम चलाउन सान्दर्भिक भएको र यो बिषय अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्रसँग पनि सम्बन्धित भएकोले नीतिगत बहसका लागि यो बिषय छनौट गरी कार्यक्रम सम्पन्न गर्न प्रस्ताव तयार भएको थियो । सोही अनुरुप बहस कार्यक्रममा प्रस्ताव अनुसार नै प्रथम कार्यपत्र वन तथा भू- संरक्षण विभागका उपमहानिर्देशक श्री राजेन्द्र के सीले, दोस्रो कार्यपत्र नेपाल सरकारका पूर्व सचिव डा. कृष्ण चन्द्र पौडेल र अन्तिम कार्यपत्र काठमाडौ फरेष्ट्री कलेजका सहप्राध्यापक श्री अरुण शर्मा पौडेलले पेश गर्नु भएको थियो ।

समुद्घाटन	
स्वागत र उद्घाटन	यस बहस कार्यक्रमको संयोजन सहायक तालिम अधिकृत श्री शान्ता काफ्लेबाट भएको थियो । यस बहस कार्यक्रमको सञ्चालन वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्रका तालिम अधिकृत श्री नविनप्रकाश उपाध्यायले गर्नु भएको थियो । कार्यक्रमको शुरुवात आसन ग्रहणबाट प्रारम्भ भएको थियो । कार्यक्रम वन अनुसन्धान तथा वन प्रशिक्षण केन्द्रका महानिर्देशक डा. दिपक कुमार खरालको अध्यक्षतामा सम्पन्न भएको थियो । नीतिगत बहसमा उपस्थित सम्पूर्ण महानुभावहरुलाई वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्रका उपमहानिर्देशक डा. बुद्धीसागर पौडेलले स्वागत गर्नु भएको थियो । यस पश्चात सहभागीहरु बिच आपसमा परिचय कार्यक्रम सम्पन्न भएको थियो । परिचय कार्यक्रम पश्चात कार्यपत्रहरु प्रस्तुत भएका थिए ।
प्रस्तुतीहरु	
१. समृद्धिका लागि वनः अवधारणा, वर्तमान अवस्था र चुनौतिहरु - डा.	• प्रस्तुतिका मुख्य बुंदाहरु • समृद्धिको मापन साधारणतय : GDP, HDI र खुसीसंग सम्बन्धित index बाट गरिन्छ । • Legatum prosperity index - ९ वटा समुहका १०४ वटा variable लाई आधार बनाई यो index निकालिन्छ, जस अनुसार सन् २०१८ मा १४९ देश मध्ये नेपाल

राजेन्द्र के.सी., उपमहानिर्देशक, वन तथा भू-संरक्षण बिभाग	९० औं स्थानमा पर्दो रहेछ । आर्थिक गुणस्तर अनुसार नेपाल ३९ औं स्थानमा र surprisingly नेपाल प्राकृतिक वातावरणमा १२६ औं स्थानमा पर्ने रहेछ। दक्षिण एशियामा नेपाल श्रीलंका पछि पर्दछ, जसमा भारत भन्दा राम्रो index नेपालको पाइन्छ । • सन् २०१३ मा FAO को २५ औं सभाबाट यो अबधारणा शुरु भएको, नेपालमा भने हरियो वन नेपालको धन भन्ने उखान पहिले देखि नै रहेको पाइन्छ। हाल नेपालको लक्ष्य "समृद्ध नेपाल र सुखी नेपाली" रहेको छ । • वन तथा वातावरण मन्त्रालयले नेपालमा सबै भन्दा बढी भूभाग (करिब ५७% भू भागः ४९ लाख हेक्टर वन संरक्षित क्षेत्र बाहिर + २३.३९% वा ३४ हजार हेक्टर संरक्षित क्षेत्र) व्यवस्थापन गर्दै आइरहेको छ । • नेपालमा रजिस्टर्ड निजी वन कम छ तर निजी वन, आवादी क्षेत्र वा कृषि वन क्षेत्रवाट सबै भन्दा बढी काठ उत्पादन हुन्छ (जस्तैः बि. सं. २०७४/७५ मा ३३ लाख हेक्टर रास्ट्रिय वनबाट १३ लाख क्युबिक फिट, २२ लाख हेक्टर सामुदायिक वनबाट ५४ लाख क्युबिक फिट र ९० हजार हेक्टर निजी वनवाट १ करोड २५ लाख क्युबिक फिट काठ उत्पादन भएको) । • सन् २०१७/१८ मा नेपालमा आयातित काठ ९ लाख ७५ हजार क्युबिक फिट भएको। केहि काठजन्य पदार्थ समेत आयात भएको। यो बर्ष काठ आयात कम हुने (करिव ८ लाख क्युबिक फिट मात्र) । • FRA को तथ्यांक अनुसार नेपालमा २ अरब ५६ करोड रुख भएको र १०६३५ लाख क्युबिक मिटर stem volume भएको र ०.०५% मात्र काट्ने हो भने पनि नेपालमा प्रति बर्ष करिव २ करोड काठ उत्पादन गर्न सकिने सम्भावना । • नेपाल NTFP को क्षेत्रमा धनी र भारत र चीन हाम्रा छिमेकी भएकोले प्रसस्त सम्भावना रहेको । • वैदेशिक व्यापारको मुख्य वस्तु जडिबुटी र गैर काठ वन पैदावार भएको (करिव १०%) । भन्सारमा कबोल गरेको मुल्य भन्दा नेपलको बजारमा हुने मूल्य निकै बढी भएकोले यो फाइदा वा निर्यात धेरै भएको । • अलैंची (एक प्रकारको वन पैदावार) को निर्यात निकै बढी भएको । • प्रकृतिमा आधारित पर्यटनः जैविक विविधता र प्रजाति विविधता धेरै भएको । ४०% भन्दा बढी बिदेशी पर्यटकले संरक्षित क्षेत्रको भ्रमण गर्ने । • वन उद्यमः करिव ३० हजार समुदायमा आधारित वन समुह भएकोले एक समुह एक उद्यम गर्न सकिने सम्भावना छ ।

	• खानी र खानीजन्य पदार्थः वन क्षेत्रको प्रयोग भएको । जस्तैः सिमेन्ट उत्पादन र मूल्य घट्नुमा वन क्षेत्र समेतको योगदान रहेको । • विकास आयोजनाको लागि करिव १७ हजार वन क्षेत्र हस्तान्तरण भएको । • मुख्य चुनौतिहरुः कम उत्पादकत्व, कम लगानी, सक्षम र मानव संशाधन कम • अवसरहरुः खाली जग्गाको उपयोग गर्न सकिने (करिव १० लाख ३० हजार हेक्टर जग्गा खाली बाँझो छ), उपयुक्त वातावरण बनाउनु पर्ने, वस्तुमा विविधता, value addition र श्रोतको दिगोपन कायम गर्नु पर्ने ।
२. समृद्धिका लागि वनः अबसर र चुनौतिहरु डा. कृष्ण चन्द्र पौडेल, पूर्व सचिव, नेपाल सरकार	<u>प्रस्तुतिका मुख्य बुंदाहरु</u> • वन क्षेत्रका विद्यमान समस्याहरुः वन अतिक्रमण, चोरी निकाशी, मानव वन्यजन्तु द्वन्द, वन डढेलो, खुल्ला चरिचरन, बाह्य मिचाहा प्रजाति, ढुंगा/गिट्टी/बालुवाको अत्यधिक दोहन, ध्वस्त संरचनाको पुननिर्माण हुन नसकेको । • वन क्षेत्रका प्रमुख चुनौतिहरुः ४० प्रतिशत वन क्षेत्र कायम राख्ने, वन संरक्षण र अतिक्रमण नियन्त्रणमा साझा राष्ट्रिय प्रतिवद्धता, मानव वन्यजन्तु द्वन्द व्यवस्थापन, पुर्वाधार विकास (जलबिद्युत, ग्रामीण सडक, आदि निर्माण) र वन संरक्षण वीच संतुलन, संगठित अपराध नियन्त्रण (चोरी शिकारी/वन पैदावार तस्करी), जलवायु परिवर्तन र वन/वन्यजन्तु व्यवस्थापन, अपर्याप्त स्रोत साधन र लगानी, वन क्षेत्रमा सुशासन, आर्थिक र सामाजिक समुन्नति तथा वातावरणिय सन्तुलन मिलाउने । • राष्ट्रिय समृद्धिका क्षेत्रहरु र वनको महत्वपूर्ण योगदानः कृषि, हाईड्रोपावर, पर्यटन, वनमा आधारित उद्यम, जैविक विविधता र कार्बन फाईदाहरू । • समृद्धिका प्रमुख उप-क्षेत्रहरुः वनस्पति श्रोत (खास गरी उच्च मुल्यका जडिबुटी), दिगो वन व्यवस्थापनवाट प्राप्त हुने काठ/दाउरा, संरक्षित क्षेत्रमा हुने पर्यटकीय सेवा । • दिर्घकालिन अबधारणाको आवश्यकताः वन क्षेत्रको वैज्ञानीक एवं दीगो व्यवस्थापनका माध्यमले वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्दै दीगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्न, पारिस्थिकीय प्रणालीलाई जोगाई जलवायु परिवर्तन अनुकूलनमा सहयोग पुर्याउन, वन क्षेत्रलाई समयानुकूल व्यवस्थित र व्यवसायिकरण गर्न, लगानी अभिवृद्धि गर्न र उद्यम मैत्री वातावरण सृजना गर्न, स्थानिय समुदायको जिविकोपार्जनमा सुधार गरी देशको सम्बृद्धिमा योगदान पुर्याउन ।

	• समृद्धिका लागि वन अवधारणा बि.सं. २०६९ को राष्ट्रिय संरक्षण दिवस (२०६९/०६/०७) वाट शुरु गरी २०६९/१०/१२ मा वन मन्त्रालयवाट स्वीकृत भएको र यसलाई विभिन्न गोष्ठी/सेमिनार/बैठकहरुमा प्रस्तुत गरी र २०३० दुरदृस्टी तयार भएको । • लक्ष्यः वन, वनस्पति, वन्यजन्तु, जलाधार, संरक्षित क्षेत्र र जैविक विविधताको समुचित संरक्षण, दीगो व्यवस्थापन र सदुपयोग गर्दै वनको व्यवसायिकरणका माध्यमले रोजगारी सृजना, आय वृद्धि, स्थानिय समुदायको जिविकोपार्जनमा सुधार एवं वन क्षेत्रमा सुशासन कायम गरी मुलुकको दीगो विकास र वातावरणीय संतुलन कायम राख्ने । • समृद्धिका प्रमुख स्तम्भहरुः दिगो र वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन, वन पैदावार र सेवाको दिगो उपयोग, वन सम्पदाको व्यवसायिकरण तथा बजारीकरण र उपयुक्त वातावरणको सिर्जना । • अवसरहरुः गैर कास्ठ बन पैदावार (जैविक विविधतामा धनि, उच्च मूल्यका जडिबुटी, विदेशमा माग, व्यापार घाटा कम गर्न सकिने, निजी क्षेत्रको संलग्नता, खाली जग्गा), काठ (फर्निचर, कम्पोजिट उड, पोल, अन्य), पर्यटन र कार्बन सेवाहरु । • प्रमुख समस्याहरुः वन क्षेत्र खण्डीकरण तथा क्षयिकरण, वन्यजन्तुको चोरी शिकार तथा अवैध व्यापार, नदी कटान, भू—क्षय, वन डढेलो, खुल्ला चरिचरन, ढुंगा, गिट्टी, बालुवाको अनियन्त्रीत संकलन तथा व्यापार, गैर काष्ठ वन पैदावारको अधिक संकलन, मानव र वन्यजन्तु बिचको द्वन्द, वन क्षेत्रको जग्गा अन्य प्रयोजनका लागि अत्यधिक माग तथा भूउपयोग परिवर्तन, वन पैदावार संकलन तथा सदुपयोगमा व्यवसायिक उदासिनता, वन पैदावारमा आधारित उद्योगी/व्यवसायीहरुको व्यवसायीक क्षमताको अभाव, वनपैदावार विक्री वितरणलाई पूर्ण पारदर्शी, प्रतिस्पर्धात्मक र मर्यादित बनाउन नसक्नु । • आगामी कार्यदिशाः (१) उच्च मूल्यका जडिबुटी प्रवर्द्धन गर्ने (यसका लागि प्रबिधि विकास तथा हस्तान्तरण, अनुदान/बिमा/सहुलियत ऋृण दिने, बजार पूर्वाधार बनाउने, VAT नलाग्ने हुनुपर्ने, व्यापार गर्न अबरोध हटाउने आदि), (२) वनमा आधारित उद्यम विकासका लागि सार्वजनिक, निजी, सामुदायिक साझेदारी (PPCP) मोडल अबलम्बन गर्ने (३) आपसी समझदारी विकास गर्ने,

	(४) तिन तहका सरकारको साझा प्रतिबद्धता, (५) पकेट क्षेत्रमा जडिबुटी खेती तथा विकास, (६) क्षमता अभिवृद्धि र (७) उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्ने ।
३: समृद्धिका लागि वन - निजी क्षेत्रको भूमिका र योगदान अरुण शर्मा पौड्याल, काठमाडौं फरेस्ट्री कलेज	<u>प्रस्तुतिका मुख्य बुंदाहरु</u> • नेपालमा ६ लाख ५० हजार हेक्टर बुट्यान क्षेत्र भएको तथ्यांक छ, जसमा १० हजार हेक्टर प्रति वर्षका दरले वृक्षारोपण गरे पनि ६५ वर्ष लाग्छ, त्यसैले contract plantation मार्फत commercial plantation र उच्च प्रबिधि प्रयोग गर्नु पर्ने । • करिव १ लाख हेक्टर अतिक्रमित क्षेत्रलाई पनि वृक्षारोपण गर्न सकिने • स्थानीय तहको भू-उपयोग योजना अनुसार खाली वा उपयुक्त सार्बजनिक जग्गा खोजेर निजी क्षेत्र परिचालित गरी वृक्षारोपण गर्न सकिने । • वनको जग्गा अन्य प्रयोजनमा दिय बापत करिव १७ हजार ५ सय हेक्टर compensatory plantation र नदि उकास जग्गामा पनि commercial वृक्षारोपण गर्न सकिने । • काभ्रे र सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा करिव १३ हजार ५ सय हेक्टर सल्लाको वृक्षारोपण वन व्यवस्थापन (१० हजार सामुदायिक वन र ३ हजार ५ सय सरकारद्वारा व्यवस्थित वन भएको) गरे प्रसस्त आम्दानी हुने, ६०० क्यु.फी. प्रति हेक्टरका दरले करिव ७८ लाख क्यु.फी काठ र रु २५० प्रति क्यु.फी का दरले रु. २ अरब आम्दानी हुने । • ब्लक फरेस्ट र सामुदायिक वनमा बैज्ञानिक वन व्यवस्थापन गरे काठ दाउराको उत्पादन बढाउनु पर्ने। सघन वन व्यवस्थापन र खाली वा हैसियत बिग्रेको वनमा समेत बैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्न सकिने । • समयमानै काठ बेच्न नसकेको र काठको गुणस्तर तथा मूल्य समेत घटेको, काठलाई अति आबस्यक सामग्री जस्तै बनाउनु पर्ने र गोलिया काठ समिललै मात्र बेच्नु पर्ने । • एक अध्ययन अनुसार नेपालमा सन् २०२० मा दाउराको माग ११७१० हजार टन र काठको माग ४०८२ हजार क्युबिक मिटर रहेको पाइन्छ । • वन बाहिर रुख (TOF) रोप्न र हुर्काउन निजी जग्गा धनीलाई आकर्षित गर्नु पर्ने। जस्तै भारतको हरियाणा राज्यमा वृक्षारोपण गरेको पहिलो वर्ष

	रु ३ प्रति बिरुवा, दोश्रो वर्ष रु २ प्रति बिरुवा र तेश्रो वर्ष रु १ प्रति रुख अनुदान दिने गरिन्छ यसरि किसानलाई प्रत्यक्ष फाइदा पुग्ने गरी financial incentives को व्यवस्था गर्नु पर्ने । • निजी क्षेत्रको लगानी बढाउनु पर्ने - निजी र हैसियत बिग्रेको जग्गामा वृक्षारोपण गर्न; निजी वनलाई प्रवर्द्धन गर्नु पर्ने। निजी वन पैदावारमा VAT र अरु कर हटाउनु पर्ने । • वनमा आधारित उद्यमहरुको आधुनिकीकरण गरीनु पर्ने, seasoning, composite wood मा ध्यान दिनु पर्ने; २००% tariff on timber export हटाउनु पर्ने । • उच्च मुल्यका जडिबुटी खेती र commercial plantation हुनु पर्ने। • पर्यापर्यटन प्रवर्द्धन - एक महत्वपूर्ण पक्ष भएको । • माथिका क्षेत्रहरुमा धयान दिनु पर्ने जसमा business नीति अनुकुल नभएको, supply गर्ने क्षमता, सूचना नहुनु, मानिसको क्षमता कम हुनु जस्ता समस्यालाई समाधान गरिनु पर्ने र निर्माण कार्यमा soft wood समेत प्रयोग गर्नु पर्ने हुन्छ ।
सरोकारवालाहरुको भनाइ	
१. ठाकुर भण्डारी, सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ, नेपाल	वनक्षेत्रको विकास, विस्तार र व्यवसायीकरणका लागि वन नीति र कानुन राम्रो र उपयुक्त हुनु पर्ने; वन नीति, २०७५ अनुसार वन सम्बन्धि नयाँ बिधेयक तर्जुमा हुन नसकेको, वैज्ञानिक वन व्यवस्थापनवाट वन मास्ने काम भएको र यसको निरन्तरता भएमा हरिया डाँडा नांगा हुन् सक्ने; धेरै सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरु बैज्ञानिक वन व्यवस्थापन गर्न इच्छुक नभएको ।
२. कुमुद श्रेष्ठ, नेपाल वन प्राबिधिक संघ	वनको पूर्ण क्षमतामा उपयोग हुन नसकेको; प्रशस्त काठ र दाउरा उत्पादन गर्न सकिने सम्भावना छ - त्यसैवाट सम्वृद्ध नेपाल सम्भव भएको, सबैको सामुहिक प्रयास आवश्यक भएको; निजी वन र आवादी क्षेत्रवाट उत्पादित वन पैदावारको कटान मुछान, ओसारपसार र बिक्रीवितरण सहज हुनु पर्ने ।
३. गोबिन्द घिमिरे, नेपाल	वन क्षेत्रको विकास गर्न वन विकास बैक वा कोष स्थापना गर्नु पर्ने; वन उधम प्रवर्धन गर्ने भनी कनिका छरे जस्तो बजेट छर्न नहुने; वन र जडिबुटी निर्यात गरे बापत output मा आधारित incentive दिनु पर्ने; वस्तुमा विविधता र अन्तरराष्ट्रिय बजारमा

हर्बल सामग्री उत्पादक संघ	सर्वेक्षण र अनुसन्धान गरी उच्च मूल्यका वस्तु निर्यातमा जोड दिनु पर्ने; सरकार र समुहवाट संचालित वन उद्यम सफल नभएको अनुभवले गर्दा निजी क्षेत्रलाई आकर्षित गर्ने नीति आबस्यक; छिटो बढ्ने भनि Paulownia र Agarwood को बिरुवा बिक्रि भैरहेकोमा के हो? बास्तविक कुरा अध्ययन गरेर जनता र उद्धमीलाई सुसुचित गर्नु पर्ने; जडिबुटी संकलक र प्रशोधनकर्तालाई प्राथमिकतामा राखी कार्यक्रम ल्याउनु पर्ने ।
४. जोगराज गिरि, पारिवारिक निजी वन महासंघ, नेपाल	नेपालमा करिव ५८ लाख घरधुरीसंग वन र रुख भएको तथ्यांक विभागको अध्ययनले देखाउछ; उच्च प्रबिधि लगाएर नयाँ प्रजाति/भेराईटीको विकास जस्ता नव प्रवर्तक कार्यहरु गर्नु पर्ने; वन पैदावार संकलन, ओसार पसारमा सहजीकरण आबस्यक; सबै सरकारी निकायहरुको समन्वय र पहलकदमी जरुरि; एकातर्फ देशमा १० लाख ३० हजार हेक्टर कृषि योग्य जग्गा बाँझो छ र किसानले रुख लगाउन बिरुवा प्राप्त भएन भने अर्कोतर्फ सरकारको पैसा खर्च नभएर फ्रिज हुने अवस्था छ; नीतिगत सामन्जस्यता हुनु पर्ने ।
५. सुदिल गोपाल आचार्य, नेपाल वन पैदावार ब्यबसायी महासंघ	बिरुवा लगाउने देखि काट्ने सम्म सरकार र समुदायको भूमिका बढी छ भने काटी सकेपछी निजी क्षेत्रको भूमिका रहने गरेको; वन उपभोक्ता (User) ले गर्ने कामले उपभोक्ता (Consumer) लाई फाइदा पुग्नु पर्ने; गत वर्षको काठ आयातको data हेर्ने हो भने करिव ३ अरबको काठ र करिव ४ अरबको काठ जन्य वस्तु आयात भएको पाइन्छ - यसले प्रसोधन र मूल्य सृंखला आबस्यक भएको प्रस्ट देखिन्छ; वन विकास कोषमा सहकारी गर्न महासंघ सकरात्मक छ; नियम कानुन उपयोगमुखी र निजी क्षेत्र मैत्री हुनु पर्ने ।
विज्ञहरुको भनाइ	
१. डा. उदय राज शर्मा, पुर्व सचिव,नेपाल सरकार	• "समृद्धिका लागि वन" को लागि मुख्य गरी जडिबुटी, रुखको व्यवसायीकरण र पर्यटन प्रवर्द्धन गर्नु पर्ने । • जडिबुटी जंगलमा खोज्ने होइन कि व्यवसायिक खेती गर्नु पर्ने; वन नीति, २०७५ मा वनको पूर्ण रुपमा उपयोग गर्ने रहेकोले निजी क्षेत्रको लगानी आबस्यक; हालै प्रस्तावित वन विधेयकमा यस्तो कुरा आएन । • रुखको व्यवसायीकरण आवश्यक छ; हरियाली बढाउने वृक्षारोपण गरेर समृद्धि नहुने; कति बर्षमा काट्न मिल्छ, कति फाइदा हुन्छ, कहाँ बिक्रि गर्ने, आदिको

	आधारमा वृक्षारोपण गर्नु पर्ने; २० बर्षमा टिक बिक्री गर्न सकिन्छ भने किन ८० वर्षको साल लगाउने? निजी क्षेत्र ब्यबसायिक वृक्षारोपणमा मात्र आकर्षित हुन सक्छ; वृक्षारोपण गर्न lease मा जग्गा दिनु भन्दा साझेदारीमा गर्नु पर्ने । • पर्यटन प्रवर्द्धन गर्दा मुख्य उद्देश्य बिर्सेर गर्न नहुने, वन र जैविक विविधता संरक्षण मुख्य कुरा हुन्; जस्तै संरक्षित क्षेत्रमा tented camp दिने हो भने camp सरकारले बनाउने र संचालन गर्न लिजमा दिने । • अवसरहरु प्रशस्त रहेको जसमध्ये मुख्य गरीः (१) वनजन्य पदार्थको उच्च माग छ (२) खाली जग्गा धेरै रहेकोले रुख लगाउने/वन बनाउने सम्भावना (३) निजी क्षेत्र वनजन्य व्यवसायमा लगानी गर्न इच्छुक भएको, उपयुक्त मोडल विकास गर्नु पर्ने (४) वन विकास कोषमा विकास आयोजनावाट प्रशस्त पैसा जम्मा हुने - जसवाट हरेक प्रदेशमा कम्तिमा एक ठुला वृक्षारोपण आयोजना स्थापना गर्ने ।
२. डा. स्वयम्भुमान अमात्य, पुर्व सचिव,नेपाल सरकार	• समृद्धिका लागि वन अनुसन्धान र विकास (R&D) मा जोड दिनु पर्ने । • वन श्रोत सर्वेक्षण, खोटो निकाल्ने, आदि कुरामा मौलिक र नव प्रवर्तक कुरामा जोड दिनु पर्ने । • साल मात्र नभएर सबै काठको प्रशोधन र उपयोग गर्नु पर्ने ।
३. डा. सिन्धु प्रसाद ढुंगाना, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	• वन क्षेत्रमा अहिले ५ कुरालाई ध्यान दिएर योजना तथा कार्यक्रम बनाइएकोः काठ, जडिबुटी, वन्यजन्तु, कार्वन र पर्यटन । • वन उद्यममा जोड दिएको - वन उद्यम कार्यदल गठन गरी काम भैरहेको। • वन उद्यम विकास र प्रवर्द्धनमा अरु क्षेत्रको पनि भूमिका रहनेः जस्तै उद्योग मन्त्रालय (उद्योग स्थापना), भन्सार बिभाग (आयात/निर्यात), अर्थ मन्त्रालय (कर सम्बन्धि), कानुन मन्त्रालय (नियम/कानुन) आदि। त्यसैले एकिकृत र सामुहिक प्रयास आवश्यक छ । • वातावरण संरक्षण कोषमा जम्मा हुनु पर्ने भनिएको ५० पैसा प्रति लिटर पेट्रोलियम पदार्थको प्रदुषण कर संचित कोषमा जम्मा भएको - यसमा सबै पक्ष स्पष्ट हुनुपर्ने । • वन व्यवस्थापनमा स्थानीय समुदायको र उद्यम विकासमा निजी क्षेत्रको भूमिका र योगदान बढी भएको ।

	• अहिले सबै कुरा कानुनमा ल्याउनु पर्ने भन्नुहुन्छ - कानुन नचाहिने कुरामा पनि कानुन लगाउने भए पछि कहिले काँही अप्ठ्यारो पनि हुन सक्छ, जस्तै - पारिवारिक निजी वनको वन पैदावारको कुरा ।
सामुहिक छलफल	
१. विजयराज पौड्याल, पुर्ब सहसचिब/महानिर्देशक	• वनवाट समृद्धि कसरी हुन्छ भन्ने कुरामा साझा बुझाई आवश्यक र सो को लागि चेकलिस्ट बनाएर थप बहस हुनु पर्ने । • वनमा लगानी आवश्यक रहेको जसको लागि राष्ट्र बैंक र निजी क्षेत्रसंग सहकार्य गर्नु पर्ने । • चुरे व्यवस्थापन, मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन, बैज्ञानिक वन व्यवस्थापन, संघ/प्रदेश र स्थानीयको सम्बन्ध, आदि विषयमा थप प्रस्ट हुन नीतिगत बहस हुनु पर्ने ।
२. डा. राम चन्द्र कंडेल, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण बिभाग	• अतिक्रमण नियन्त्रणले उच्च प्राथमिकता पाउनुपर्ने र अतिक्रमित भुमि पुनर्स्थापना गर्नु पर्ने । • पर्यटकिय destination र product लाई विविधिकरण गर्नु पर्ने । • नीतिको प्रभावकरी कार्यान्वयनको लागि अनुभव, सिप, क्षमता, विज्ञता र आचरण अनुरुप जिम्मेवारी दिनु पर्ने। • दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न दिगो संरक्षण पुर्व सर्त हुनु आवस्यक छ। वन क्षेत्रको सुशासनले मात्र दिगो विकास र दिगो संरक्षणको प्रभावकारिता सम्भव छ। • वन क्षेत्रको उचित वर्गीकरण गरी सो अनुसार संरक्षण र व्यवस्थापनको प्राथमिकता निर्धारण गर्नु पर्ने। • नीति निर्माणको प्रमुख आधारको रुपमा ecological functions/significance र research results/findings लाई लिइनुपर्दछ।
३. पशुपति कोइराला, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	• अमेरिका र यूरोपको growth दोब्बर गर्न ५० बर्ष लग्यो भने छिन् र भारतमा २५ वर्षमा growth दोब्बर भएको परिबेशमा नीतिगत barrier हटाउनु पर्ने । • Specific बिषयमा थप बहस आबस्यक हुन्छ । • नीतिगत र कानुनी व्यवस्था गर्दा ध्यान दिनु पर्ने, जस्तै - rights, jurisdiction, ownership, offences and punishment को सिर्जना भएमा मात्र कानुन बनाउनु पर्ने ।

४. सुर्य कान्त सिग्देल, पुर्व प्रदेश सचिव, प्रदेश नं. ५	• सबै वनका किसिमको व्यवस्थापन गर्नु पर्ने । • वनलाई categorized गर्नु पर्ने, zoning गर्दा स्थानीय र भौगोलिक अवस्था अनुसार गर्न सकिने । • वनलाई उत्पादनमुखी, संरक्षणमुखी र limited use गरी बाड्ने र सोही बमोजिम रणनीति बनाई काम गर्नु पर्ने । • सरकार, समुदाय र निजी क्षेत्रवाट व्यवस्थापन हुने वन पहिचान गर्नु पर्ने ।
५. शेषहरि भट्टराई, पुर्व सह-सचिव/महानिर्देशक	• अहिले करिव १ लाख अतिक्रमित वन क्षेत्र र १७ हजार भन्दा बढी वन क्षेत्र अन्य प्रयोजनको लागि प्रदान गरेको छ, यसमा commercial हिसाबको वृक्षारोपण गर्नु पर्ने । • वृक्षारोपणलाई industrialization मा लैजानु पर्ने ।
समापन	
डा.दिपक कुमार खराल, महानिर्देशक, वन अनुसन्धान तथा वन प्रशिक्षण केन्द्र	संक्षिप्त मन्तव्य • वनवाट समृद्धि ल्याउन रोजगारी सिर्जना हुने, आयआर्जन हुने र उद्यम विकास हुने कार्यक्रम आवश्यक । • उत्पादनमुखी वनमा काठको उत्पादन वृद्धि आवश्यक, बैज्ञानिक वन व्यवस्थापन एक माध्यम हुन सक्ने । • संरक्षणमुखी वनमा कार्बन व्यापार गर्न सकिने । • आगामी दिनमा वन्यजन्तु पालन पनि समृद्धिको उपाय हुनसक्ने । • हैसियत बिग्रेको वन र अन्य क्षेत्रमा कृषि-वन तथा बाँस/बेतको विकास विस्तार गरी उद्यम विकासमा जान सकिने । • चुरे र अन्य खानी तथा खनिज पदार्थको उत्पादन गरी समृद्धि हासिल गर्न सकिने । कार्यक्रमका अध्यक्ष वन अनुसन्धान तथा वन प्रशिक्षण केन्द्रका महानिर्देशक डा. दिपक कुमार खरालको मन्तव्य सहित समग्र कार्यक्रमको मूल्याङ्कन गर्दै कार्यक्रमा सक्रिय सहभागिता जनाई कार्यपत्र प्रस्तुत गर्ने सबै प्रस्तुत कर्ता र प्रस्तुत गरीएका सवै कार्यपत्रमा टिप्पणी गर्नु हुने सवै टिप्पणीकर्ता लगायत सम्पूर्ण सहभागीहरुलाई धन्यवाद दिँदै कार्यक्रम सम्पन्न भएको जानकारी गराउनु भएको थियो ।

५. गोष्ठीका निष्कर्श र सुझावहरु

- यस्ता नीतिगत बहसहरु समय सान्दर्भिक विषयहरुमा चलाई रहनु पर्ने । जसले गर्दा सरोकारवालाहरुको सुझावहरुलाई समेटेर आगामी दिनका कार्यक्रमहरुलाई प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुग्ने र पूर्व कर्मचारीहरुको अनुभवहरुले नयाँ पुस्ताहरुले सिक्ने अवसर प्राप्त गर्न सक्ने ।
- अनुसन्धान क्षेत्रमा कम बजेट विनियोजन हुने परम्परा रहेकोले यसलाई कसरी बढाउन सकिन्छ ? नीतिगत रुपमा नै वहसको विषय वनाउनु पर्दछ ।
- एक दिने समय गोष्ठीका लागि अपर्याप्त भयो । प्रत्येक कार्यपत्रमा व्यापक छलफल हुन नसकेको अवस्था रह्यो । आगामी दिनमा यस्तै प्रकारको गोष्ठीहरु सञ्चालन गर्दा यसमा विचार पुऱ्याइनु पर्दछ ।
- समृद्धिका लागि प्रभावकारी गराउन प्रचार सामाग्रीको तयारी कसरी गर्न सकिन्छ ? आगामी दिनमा यसका लागि छुट्टै क्रियाकलाप तय गरी प्रसार सामाग्री निर्माण हुनु पर्दछ ।

नीतिगत बहसका सहभागीहरु

सि.न.	नाम	पद	कार्यालय/संस्था
१.	डा.दिपक कुमार खराल	महानिर्देशक	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
२.	डा.कृष्ण चन्द्र पौडेल	पूर्व सचिव	नेपाल सरकार
३.	डा.उदय राज शर्मा	पूर्व सचिव	नेपाल सरकार
४.	डा.स्वयम्भूमान अमात्य	पूर्व सचिव	नेपाल सरकार
५.	श्री कुमुद श्रेष्ठ	अध्यक्ष	नेपाल वन प्राविधिक संघ
६.	डा.राजेन्द्र के. सी.	उपमहानिर्देशक	वन तथा भू- संरक्षण विभाग
७.	श्री सन्तोष पौड्याल	शाखा अधिकृत	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
८.	श्री जोगराज गिरी	अध्यक्ष	पारिवारिक निजीवन
९.	श्री ठाकुर भण्डारी	सचिव	FECOFUN
१०.	श्री चन्द्रमान डंगोल	सहसचिव	वन तथा वातावरण मन्त्रालय
११.	डा.बुद्धीसागर पौडेल	उपमहानिर्देशक	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
१२.	श्री यम प्रसाद पोखरेल	उपमहानिर्देशक	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
१३.	श्री सुर्यकान्त सिग्देल	पूर्व सहसचिव	नेपाल सरकार
१४.	श्री शेषहरी भट्टरई	पूर्व सहसचिव	नेपाल सरकार
१५.	श्री हस्त बहादुर थापा	पूर्व सहसचिव	नेपाल सरकार
१६.	श्री रामचन्द्र कँडेल	उपमहानिर्देशक	रा. नि. तथा व. सं. विभाग
१७.	श्री गोपाल भट्टराई	उपमहानिर्देशक	रा. नि. तथा व. सं. विभाग
१८.	श्री राजकुमार गिरी	स. अ. अ.	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
१९.	श्री विष्णु ढकाल	स. अ. अ.	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
२०.	श्री मिलन ढुंगाना	स. अ. अ.	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
२१.	श्री शान्ता काफ्ले	स. तालिम अधिकृत	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
२२.	श्री सुनिता उलक	अनुसन्धान अधिकृत	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
२३.	श्री सुमित्रा के. सी.	स.अ. अधिकृत	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
२४.	श्री संगीता शाक्य	काटोग्राफर	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
२५.	श्री विष्णु प्रसाद ढकाल	सहायक अ. अधिकृत	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
२६.	श्री बिर बहादुर तिम्सीना	लेखापाल	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
२७.	श्री बच्चु प्रसाद पोखरेल	नायब सुब्बा	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र

२८.	श्री सरोजमान श्रेष्ठ	चित्रकला अधिकृत	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
२९.	श्री आनन्द खड्का	सहायक अ. अधिकृत	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
३०.	श्री नविनप्रकाश उपाध्याय	तालिम अधिकृत	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
३१.	श्री राधा वाग्ले	केन्द्र प्रमुख	रेडकार्यान्वयन केन्द्र
३२.	डा. सिन्धु प्रसाद ढुंगाना	सहसचिव	वन तथा वातारण मन्त्रालय
३३.	श्री हेमलाल अर्याल	पूर्व सहसचिव	नेपाल सरकार
३४.	श्री राजु लौडारी	महाप्रबन्धक	टिम्बर कर्पोरेशन नेपाल
३५.	श्री ज्योती जोशी	उपमहानिर्देशक	वनस्पति विभाग
३६.	श्री धनन्जय लामीछाने	उपसचिव	प्रदेश निर्देशनालय
३७.	श्री अरुण शर्मा पौडेल	सहप्राध्यापक	नेपाल फरेष्ट्री कलेज
३८.	श्री गोविन्द घिमिरे	अध्यक्ष	NEHHPA
३९.	श्री पशुपति कोईराला	उपसचिव	वन तथा वातावरण मन्त्रालय
४०.	श्री सुदिल गोपाल आचार्य	अध्यक्ष	FenFIT
४१.	श्री विमल कुमार आचार्य	अनुसन्धान अधिकृत	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
४२.	श्री ठाकुर सुवेदी	स. अ. अ.	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
४३.	विजयराज पौडेल	स्वतन्त्र परामर्शदाता	
४४.	श्री सविना मैया प्रजापति	स. तालिम अधिकृत	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
४५.	श्री दिपेश शर्मा	सहायक अ. अधिकृत	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
४६.	श्री किरण पोखरेल	स. तालिम अधिकृत	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
४७.	श्री मन्जु घिमिरे	सहायक अ. अधिकृत	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
४८.	श्री कृष्ण भुजेल	स्वतन्त्र परामर्शदाता	
४९.	श्री जनक आचार्य	कार्यक्रम संयोजक	FECOFUN
५०.	श्री सरस्वती थापा	कार्यालय सहयोगी	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
५१.	लक्ष्मण कुमाल	कार्यालय सहयोगी	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र

कार्यक्रमका केही झलकहरु